

Türkmen Aýdym-saz rowaýatlaryndan

Köňül joşa gelmez Dil hem sözlemese
Her ýürekde yşykdan Köz hem bolmasa

Magtymguly

Dilber

Dagyň göwsini ýaryp çykan çeşmäniň durnaň gözi ýaly dury suwy üsti gür böwürslene basyrylan şildirewük owazly gadym ýapdan aşaklygyna gün şoglasyna aşyk bolup barha ýagtylyp, öwşün alyp akýardy.

Ol bulak şol ýap bilen joşup gelşine, Köşi obasynyň çetindäki ýalpak güzere ýazylyp ýaýraýardy. Göwni giňän adama meňzäp, asudalyk tapýardy.

Şol güzeriň başynda şaxalarynyň çar tarapa oturan ýalňyz bir söwüt agaji bar eken. Bu goja daragyň ýaşyny bilýän-goýýan ýok eken. Obanyň segsen-togsan ýaşan garrylaryndan sorasaňam, olar „meniň oglanjyk wagtymam şu söwdiň şu durşydy „ __ diýip, jogap berer eken.

Hawa, garry söwüt başyny dik asmana çekip, alys ýerlerdenem hellewläp görünýärdi. Onuň çar tarapa egilen üzünden-üzün şaxalarynyň tylla ýaprakly pudaklary, has-da güýzüne gören gözi dokundyrýardy. Salkyndy.

Bu gözeriň başy üzün günläp, suw almaga gelen gyz-gelinlerden doly bolýardy. Şonuň üçin bolsa gerek, bu mekana, bu jelegaýa **gyzgözer** __ diýerdiler.

Äpet söwdüň aşagyndaky şagalaňly gyzgözere erkek adamlar gelmezek bolardy.

Atly atyny, düýeli düýesini, suwa ýakardy. Gelin-gyzlara gabak galdyrmazdylar. Uly gyzlar, gaýtarmalar, ýaş gelinler ... olar munda gülüşerdi, degişerdi, derdineşerdi, iç döküşerdi. Gün gyzyberse, kä biri köýnegi-zady bilen suwa göýbärdi. Öw hä atardy. Öz-özleri hezil ederdi. Megerem olaryň iň erkinje pursatlary, şu – gyzgüzeriň başyn gelen çaglary bolsun gerek. Gyz-gelinleriň bir bölegi, sallana-sallana, egni suw kädili öýne gaýtasa, ýene bir bölegi egnine küýze gelşirip suw almaga gelderdi. Garry söwdüň saýasyndaky gyzgözer üzünli gün gyzyň-çog bolar durardy....

...Şu tomsuň şu gijesiniň howasy diýseň sergindi. Daş işiklerindäki sekiniň üstünde ýeke özi ýatan ýigidiň gözüne uky gelenokdy.

Gijäniňem indi ep-eslisi geçiberpdi. Ýigit bir eýlesine agdarylýardy, birem beýlesine käte çyň arkan düşüp, asmandaky petreşip duran ýyldyzlara dykanlardy. Oňa ynjylyk bermeyän, ukusyny tutdyрмаýan dert-ahwalat **Annagül** atly gyzyň yşkydy.

Ýigit eňegini ýassyga berip küýe batdy; „il –gün meni diňleýär, toý-tomaşa bolsa, Hally ikimizi, tüweleme, ýatlaşyp dur...menem goşgy okan bolýan, Hallymam aýdym aýdyp berýär. Garryp-gasalar häli-şindi maslahata-da geläýýär. *Magtymgulyny okap ber * diýip günde –günaşa ýaşuylaram çagyryr. Garaz, abraý alna ýagşy-da, oňardagymyzdan saklajak bolýas. Yöne ... At aljak bilen gelinaljaga hudaý yetiýmiş diýlendir. Özünem eşejigiňi berk guşamaly diýlendir...

Ýigit şeýdip, ham-hyýala gark bolup ýatyşyna arzylysy ANNAGÜLI öwran-öwran göz öňüne getirdi. Köňli joşup galama ýapyşdy. Ol ýüz ugra-da * DILBER * diýip bir goşgy ýazdy. **Şu goşgyny hökman ANNAGÜLÜŇ özüne okap bererin...**

Tomus gijesi sabysyz bolýar. Daň saz berenden, xoroşlar „Gökgöz aga „ diýşip obany ýañlandyrdy.

Ýigit howlukmaç yerinden turdy-da, gyzgözere tarap haýdady.

Gyzgözeriň başy boşdy. „Ynha, haý diýmän gün asmana galar weli, gelin-gyzlaryň başyn çekip, ANNAGÜLÜM geler. Ynha, annagülüň küýzesini susýan ýeri, aýajygyny basýan ýeri.“

Dag tarapdan öwüsýän pessaýja sergin şemal äpet söwüdiň çür başyndaky ýapraklaryň şybyrdasy. Annagülüň pyşyrdasyna ogşap, başyňy sämedýär. İniňi sandyrady. Ýigit öten agşamky ** DILBERINI ** dilinde dogra edip gaýtalaýar. Anha parlap jahan ýagtyldy. Ýigit körpeje bagyň berenine duwlandy. Suwa ilki gelen **Annagül** boldy. Allanyň emridir, ýeke özi !! Ol küýzeleriniň birini dolduryp, ikinjisini suwa batyrdy. Ýigit hem ýerinden zyňkyldap galdy :

ANNAGÜL !

-Hyý, wiý, Annagylyç.....

Ýigit bilen gyzyň arasynda bolan bar gürrüň şu!! Olar bir-biriniň meňzinden döýman Dilden galyp duruberdiler. Annagylyja gurbat indi, şeýle diýip seslendi :

Serim saňa sadaka , sallangyn bäri dilber

Göwsüň külli-bulgurynyň , gümänim nary dilber

Didaryňa muştak men, derdime dări dilber

Täze ýylyň nowruzy, pasly-bahary, dilber

Täze açylan nowgül sen, men hyrydary dilber

Danyşsak hylwat ýerde, dilleriň ne ajaýyp

Zenehdanga dökülgen, telleriň ne ajaýyp

Guçsam inçe biliňden, billeriň ne ajaýyp

Ary kemin aýrylman, allaryň ne ajaýyp

Seniň mazany bermez bagyň eňňury dilber

Gyzyň gözünden al ýañagyna bir katra damdy.

Goşgynyň izini okamaga maý bolmady. Gyzgözere ýetip gelýän iki geliniň jak-jak gülküsi päsgel berdi. Annagylyç ýumlykdy elbetde.....

Annagül bolsa bir küýzesini suwdan dolduryp, beýlekisini hem ýarty edip öýlerine ugrady. Gyzyň gözünden ýol boýy ýaş paýrap durdy, paýrap durdy....

Sebäp Annagülüň kakasy gyzy üçin Weýsek baýlardan eýýäm galyň alypdy ahyry.

Soň Annagylyç mätäjiniň ** DILBER ** goşgysyny hally bagşy aýdym edip aýdypdyr.

Hally bagşyň şägirdi Sahy jepbarof bolsa, ol aýdymy (DILBER) biziň günlerimize ýetiripdir.

DILBER aýdymyny şu günlerem bagşylar ürç edip aýdýarlar.

Gapy gezen gara däli gökleň

XIX – Asryň başynda Hiwa hany Amyderýadan ägirt köp meýdany suwlandyrmaga ýeter ýaly suw almaga başaýar. Hiwanyň töwereginde bolsa suw berseň gyzyl önd-ürjek mes toprakly ýerler näçe diýseň bardy. Hiwanyň mes topragynyň tarapyny ýetir

-ýän bir gepem bar :

„ Mazarystanlygy suwarsañ, hakyt adam gögerýärmiş „

Ynha,şol gonamçylyga suw berseň adam gögerýän mes toprak, bol suw, ýöne daýhan bolmasa, diňe ýer bilen suw hasyl öndürenok.

Hiwa hany Amyderýadan ägirt suw alansoň, ummasyz adam güýjüni toplamagyň ugruna çykýar.çünki bol suwy ýerlikli peýdalanmak üçin uly-uly ýaplar gazmaly, ekin eker ýaly ýerler açmaly.Garaz,adam güýji näçe diýseň gerek.

Işçi güýjüni toplamak üçin MUHAMMED RAHIM han çar tarapa çapawullap başlady. Ol töwerekdäki merkezleşen döwleti bolmadyk ownuk halklary talaýardy, daýhanlyga ýarajak adamlary hiwa sürgün edýärdi,ýesir alýardy.

Şeýle basybalyjylykly çözüşlaryň iň ulusam 1820nji ýyllarda boldy.Muhammed rahym han GARRYGALA hem ARKAÇ Türkmenlerini ýesir alyp Hiwa sürgün edip äkidýär.Som-saýak bolup Hiwa ugran halk gyzybaş nowruzy günlerinde yzyny üzmän ýagýan gar gatyşykly ýagyşyň içinden barýardy.

Bosgunlaryň köp sanysy açlykdan, batyp-çommakdan, sowukdan ýaňa heläk bolýardı.Şol ýesirleriň arasynda beýik sazanda **GARA DÄLI GÖKLEŇ** hem bar eken.

Biziň şu günlerki “ Ýandym “ ady bilen diňleýän sazymyz Garadäliniň ömür mukamydyr.çünki Ýandym sazynyň 1 nji bölümi şol Hiwa sürüşligiň bosgynlygyň , Ahy-nalasyny suratlandyrýar.

Şonuň üçinem “ Ýandym “ diňläniňde, Han atylarynyň halys tapdan düşen ýesirleri Gamçylap çalt ýöretjek bolşy, batyp-çomup, ýykylyp-sürşüp barýan garrylaryň, gelin-gyzlaryň ahy-nalasy göz öňüne gelip, diňleýjiniň ýüregini gyýym-gyýym edýär.

Bu pajygaly ýagdaýy Garadäli öz sazy bilen beýan eden bolsa,Zelili şahyr ol uçursyz agyr ýagdaýy :

Sürüldiler il barysy eňşeşip,
Pyganyna daglar-daşlar gymşaşyp
Asman joşa geldi, Zemin gowşaşyp
Bulutlar durdular nala, Seyidi

Ýa-da

Yesiriň ilersi barypdyr Tähran
Gaýrasy dolupdyr Hiwa Seyidi

-Diýip, suratlandyrýar.

Sazyň ikinji bölümi Garadäli gökleň Hiwada ýesirlikde çeken agyr günleri hakynda, sazyň üçünji bölümi bolsa sazandanyň hor düşüp, gapy gezişi hakynda

Ynha, şu ýagdaýlara salgylansaň “ Ýandym “ sazynyň birden döremän,köp ýyllaryň dowamynda kämilleşendigini göz ýetirmek kyn däl.

Döreýiş möwritini köp ýyllarda, köp wakalara bagly bolşy ýaly, sazyň ady hem dürli-dürlidir.Ilki başda sazyň ady ** Gara däli gökleňiň ýas mukamy ** bolupdyr.

Gara däli gökleň ölerden soň bolsa,ol saz özüni doredeniň adyny göteripdir.

** Gara däli gökleň ** bolupdyr.Iň soňunda bolsa bu iňňän kämil elegiýanyň taryx-yndan bihabar kimdir biri,onuň plastinkada Gara däli gökleň adyna garaman Ýandym diýip goýberipdir.

Bu elegiýa häsiýetli, Iňňän kämil aslyýetinde, uly göwremli eser Garadäli gökleňiň Ömür mukamydyr.

Ussadym

Gönebege bagyşlanan ol mukam

Kel bagşy ýaşka öz döwrüniň uly halypasy AMANGELDI GÖNEBEGE şägirt bolup dyr. Şonuň üçin ýaş sazanda 7 ýyla golaý Gönebegiň öýünde bolup, saz öwrenipdir.

Kel bagşy Gönebegden tälim alyp kämillige ýetensoň öz halypasyna bagyşlap “ Ussadym “ diýen sazy döredipdir. Kel bagşy özüniň “ Ussadym “ sazynyň birinji bölümünde Gönebegiň aýalynyň Ýetişiklidigini, Işeňerdigini, Hyzmatlydygyny teswirläpdir. Şonuň üçin “ Ussadym “ diňläniňde maşgalanyň hyzmatyna gaýym Türkmen zenanynyň öýüň ortasynda oturyp mäsirik saraýyşy, her aýagynyň başam barmagyna bir sallançag bagyny orap, iki sallançagy bir wagtda üräp, çagalaryny hüwdeleýşi göz önüne gelýär. Şonuň üçin sazyň kakuwy hem üwrilip duran sallançagyň gidip-gelip duran badyna meňzäp dur.

“ Ussadymyň “ ortaky bölümi bolsa iki ýana hallan atýan mäsirigiň pyrlanyp durşy kybaldaş gelýär. Sazyň soňky bölümi hem Gönebegiň alaşysyny ýorgaladyp barşyny göz önüne getirýär.

„ Ussadym „ sazy hakda bir kiçijik hekaýam bar.

Bir gün Gönebek halypa şägirdi Allaberdini ýanyna çagyrdy-da, oňa Yzganda gidip agşama çenli kakasyny alyp gelmegi tabşyrdy.

Allaberdi agşamara kakasyny alyp gelende öýde Gönebek halypdan başga-da üç- dört sany ak sakgal ýaşuly otyrdy. Salam hälekden soň Gönebek halypa myhmanlaryna ýüzlendi :

-- Adamlar ynha, şu ýigid-ä meniň şägirdim bolmaly. Ilki gelende oglanjykdy, indi ýigit çykdy, bu zaňňyr ady Allaberdi. Men-ä muňa „ Kel Han „ diýýän. sebäbi meniň ençe ýyllap ony eýt, muny beýt, diýen iňirdilerim munuň saçyny düşüripdir.

Ynha, bu gyrçuw sakgalam onuň kakasy Aýdogdy ýuwaş. Gaýraky Yzgantdan gelen-dir. Oturymy şu ýerde. Siz maňa : „ Şu gün-ä Gönebek bize uly höwes bilen saz çalyp berer “ diýip, oturansyňyz....

Atabakar aga ýaşulylara seredip aýtdy:

--Hawa, biz-e şeýle bolar—diýip, gulak gabardyp oturandyrys.

--Yok, beýle däl, adamlar. men dutary elime —de aljak däl. bu gün meniň şägirdim, köp ýyllap çir-çitir bolup saz öwrenen kel hany synagdan geçirmeli. Munuň kakasynam şonuň üçin çagyrdyk. Eger sizin synaňyzdan gowy geçip bilse, men muňa edil häzir pata berjek. Terde sakgalyny ýere ýetiräýjek bolup, egilip oturan Atabakar aga biraz dikelip gepledi.

--Baý- bow, Göni, bizi sen bu günbeýle iş üçin çagyran ekeniň — ow.

Beýleki ýasulylaram gozganyşdylar. Gönebek sözünü dowam etdi.

--Adamlar, Yzgantly sakgaldaşym Aýdogdy ýuwaşyň ogly Allaberdini meniň ýanymda ençe ýyllap saz öwrendi. menem bilenimi öwretdim. Indi muňa öwredip biljek zadym yok. Tüweleme, indi bu menden ozdurdy. Bolmalysam şeýle —dä adamlar.

Ýaşulylar gök çaydan nepeslerini durlansoň Gönebek halypa dutary şägirdine uzatdy :

--Hany, Kel han, ýasulylara „ Bolmuşamy „ edip ber.

Şonda şägirt „ bolmaşam „ sazy çalyp berdi.

--Heý tüweleme, senä Gönebegiň özüçeräk çalaýdyň muny— diýip, Kerwen aga saz gutaryp-gutarmanka dillendi.

--Gümansyratmagyn Kerwen, özçüräk däl-de, özüçe...has dogrusy, gowrak çaldy diýsene — Diýip, Gönebek dikeldi.

--Şägirt halypasyndan ozdurmaza kär ýiter ahwetin. Hany Kel han „ Şadillini „ bir edip ber bakaly.

Allaberdi dutarynyň kirşini gatyrap çekip, „ Şadillini „ çaldy.

--Adamlar, heý kemi barmy? „Ybraýym şadillini „ özümem ýaňky ýaly çalyň bilerin öýdemok.Jahyl oglanda, edil omrup barýar – how –Diýip, Gönebek halypa soňky sözünü aýtdy.—Makul bilseňmen-ä Allaberdi Aýdogdy ogluna pata beräýjek.

--Anha ogul, synagdana geçdiň, ak pata aldyň.Indi bize bir salym hezil ber bakaly. Allaberdi dutarynyň sapyny sypap güýmendi.Oglunyň hüý-häsiýetine belet Aýdogdy aga onuň bir zat diýjek bolýandygyny aňyp : „ Nämde diýjek bolýaň ? çekinme-deaýdyber „ Diýdi.

Allaberdi ýere bakyp zordan gepledi :

Aý, Gönebek halypama bagyşlap bir heňjagaz taslapdym.Şony entek hiç kime-de eşitdiremokdym.diňe daga gidem-de öz-özümde çalyň berýärdim.Häzir şony çalyň beräýsem diýjek bolýan.

Şägirdiniň bu sözünü eşidip Gönebek halypa ýassygy tirsekläp ýatan yerinden derrew dikeldi.Özi hakdaky täze sazy eşitmäge howlukdy.

Gönebek halypa bagyşlanan sazy eşitmäge hemmelerem howlagan bolara çemli, yerli-ýerden seslendiler :

--Bäh, sen-ätüýs sägirt ekeniň – ow.

-- Ussat hakda saz düzdüm diýsene.

-- Hany, Göni, diňle bakaly öz heňni.

-- Hany, çal,ogul, ol niçek heňkä ?

Şonda Allaberdi bir saz çaldy.Ony biz günde-günaşa radion „ Ussadym „ diýip diňleý -äris.Saz gutaran badyna Gönebek halypa şägirdiniň arkasyna kakdy.

-- Berekella,senden tama-da şeýledi.

-- Gönebek, heý armanyň galdymy ? ýaňky sazyň bir yerinde dogurdanam seniň al-yorgaňy säpjedip barşyň ýadyňa düşýär.

-- Hany, onda ogul halypň Gönebege bagyşlan sazyňy ýene bir gezek çalyň ber bakaly. “ Ussadymyň “ saldamly kakuwlyary ýaşuylaryň gowruny ýatyrdy.

Olar ýuwaşjadan sakgallaryny gymyldadyp, saz ummanyna çümüp gitdiler.

Goňurbaş mukamy

Şükür bagşy Eýrana gidip, Mämmetýar hanyň sazandasy Gulam bagşy bilen çakyny alyşanson, zyndanda ýatan agasyny ýurda alyp gelýär.

Bu wakany “ Şükür bagşy “ kino filminde bilýärsiňiz.Olar dagyň kötel ýollaryndan gijä -niň bir wagtyna çenliýöräp halys ýadadylar.Axyry obalaryna golaý gelensoňlar, dag-ýň baýyrlaç eňnide dynç almak üçin düşlediler.çünki Şükür bagşy obalaryna bar-sa, mähelläniň dynç almaga goýman, daşyna üşjegini bilýärdi.Şonuň üçin ol agasy bilen daňdana çenli gözlriniň awusyny almak üçin atlaryny ota göýberip gysardy.

Agasy şol bada uklady.Şükür ýyldyzlary petreşip duran dury asmana ser edip esli wagtlap uklamady.

--çapyk han ilerik gitjek bolamda „ Iş bitirip gelseň-ä gowy zat welin, ýöne iliňi- aýa-gyňy daňyp Atyňa ters mündürip kowup göýberäýseler gerek „ Diýip gyjytly sözünü aýdypdy.Hudaýa şükür, ony etdirmedik, agam gowuşdy diýip, içini gepletli ýatdy. Axyry onuň begenji, büýsanji,tolgunmasy süýji arzuwlar bilen utgaşyp, soňy düýşe ýazyp gitdi.

.... Yaňy dogan günün tygy ýüzüne degensoň Şükür bagşy syçrap yerinden galdy-da, gapdalynda ýatan agasyna seretdi.Zyndanda oturyp gaty ýadan bolara çemele, ol süýji okuda ýatyrdy.Onsoň Şükür ho-ol aşakda ýaýylyp ýatan küren oba seretdi.

Ol oba Şüküriň öz obasydy.Oba uzakda bolsa-da belent baýyryň üstünden täze dog -an günün şöhlesine edil eliň aýasynda ýaly görünýärdi.Oba oýanypdyr.

Her ýerde, her ýerde-de tamdyryň agzyndan çykýan tüsse guýlum-guýlum bolup dyk asmana galýardy. Han-ha eýýäm sygyr çopanam mal sürüsini öňüne salyp örä ugrady. Kim atly, kim eşekli, obadan saýlanyp barýan adamlaryň hersi bir tarapa gid-

-syny çykaryp ot ýakdy. Tüňçäni jürdikdäki suwdan dolduryp oduň gapdalynda goýdy. Onsoň ol ýenede obasyna tarap ser etdi. Oba parahatlykda, şadyýanlykdy. Gidenine sähel gün geçenem bolsa, Şüküriň göwnüne köp wagt geçen ýalydy. Hanha, obanyň günbatar çetindäki Mälikgul aganyň töweregi gaýda-gaýmalaşyk. Ol bü gün toý tutýandyr. Ol maňa “ Şükür jan biz toýumyza Durdy bagşyny çagyryjak-dyrys weli, aňyrujy ýetişi bilseň , senem ýetişjek bolawergin “ Diýipdi. Heý Durdy bagşy, Durdy bagşy... Damanaň piri Durdy bagşy, sen geçen ýaz bagyr-da bir toýda aýdym aýdaňda menem ýanyňda saz çalypdym. Şonda sen birden dik asmana galyp, birdenem pesaýlaýan zaryn owazyň bilen oturanlaryň gözüne ýaş aýlapdyň. Aýdymy zaryn aýtmakda o dünýä bu dünýäsen ýaly barmyka? Şol taýda:

“ Dünýäni bir gözde gören.
Adyl bolup älem soran.
Döw- perige patyşah bolan,
Şahy Süleýman galmady „

Diýip, bozlanda öýden içre Amanaly aga : Köňülde arman çoxdur, bu nalyşa ýürek parlandy „ diýip bagyryberipdi.

Howwa nesip bolsa bu gün agşam toý bolar, Durdy bagşam geler. Gör bu zatlary, üsti-üstüne hezillik. Ynha, Mälikguly agaň , toýunda-da ýetişdim. Anha : eýýäm ýaryşa hyýaly bolan ýigitlerem atlaryny gezdirmek başladylar.

Şükür obasynyň şu günki parahatçylygyny özüm gazandym hasap edýýärdi.

„ Eýsem-de bolsa, parahatlyk bolmanam bilerdi... „

Şükür öňňüniki alamana gidijek bolşuny ýatlady. Çapyk han obanyň ýigitlerini ho – ol görüňän gyzgylt öwsüp ýatan takyra ýygnapdy. Anha, şol at toýnagynyň zyndan ýaňa edil petir bezilen ýaly bolup ýatyr. Olara ýolbaşçylyk etmeli çapyk han agzyndan ak köpük saçyp gazaba münýärdi.

Şol takyryga ýygnanan atlylar Şüküriň zyndanda ýatan agasyny halas etmek üçin Mämmetýar han bilen çaknaşyga gitmelidi. Gan döküşli uruş bolmalydy.

.... Şüküriň Gulam bagşynyň durşy bilen düwmeli bezelen piliň üstünde saz çalyp gelşini görüp süssiniň basylanyny agasyna aýdasy geldi. Öte keyip çaglykdan hem bitirip gelen işine çäksyz büýsanji sazandany diyseň hoşdurdy. Ol haýdap baryp beýlede otlap ýören atyň ganjygasyndan asylygy keçe gaply dutaryny aldy. Gelibem agasynyň edil baş ujunda oturyp saz çaljak boldy. Ýöne bolmedy. Ertiriň dag tarapd-

an öwürýän pesaý şemalyňa baş atýan goňurbaşlar sazandany haýsy saza başlasa ýalňyşdyrды durdy. Bir sazyň kakuwsyna başlasa, goňurbaşyň tolkunyny onuň elini çaşdyrýardy. Ahyry sazandanyň eli hem goňurbaşlaryň hereketine gara kakuw edip başlady. Ýöne welin diňe kakauw bilen saz bolýarmy name!

Esli wagtlaп goňurbaşlaryň tolkunyna görä dutaryny kakdy oturды, kakdy oturды...

Birdenem sazandanyň barmaklary baş perdäniň üstünden indide biçak büýsançli owazlary düwmelendirip-düwmelendirip göýberdi. Onsoň şol bir saz taslamasyny gaýtalap outran sazandanyň barmaklary başinji perdä bardy-da uçursyz inçe äheňli saz öwürmelerini hem öňkileriň yzyna sepläp göýberdi, weli, täze bir aýakly – başly sazyň sudury boldy duruberdi. Täze taslanan sazy Şükür gaýtalap birneme bişirdi.

Onsoň naýza boýy galan günün ýylysyna meýmiräp ýatan agasynyň egninden silkeledi.

-Agasy, agasy! Tursana, sen bi sazy diňläp görsene, tur indi, hanha obamyz görnүр dur, çaltyrak tur, çayсыradygam. Anha, tüňçede gaýnady. men çay demleýänçäm ukudan açyl hany.....

Be, içi zeyili zyndan meni gowy söküpdür –Diýip, Şükrüň agasy birki owurt aýy çay içensoň ýuwaşja dillendi.

--Hany, ýaňy saz diňle diýdiň weli, çal, eşideýli.

Şükür agasy ýatyrka taslan sazyny inden öňden türginleşen sazy ýaly edip uly hüj-
üw bilen çaldy. Agasy börtüläp duran gabaklaryny galdyrman esli salym durdy. Şol
oturşyna-da Şüküre sorag üstüne sorag oklady.

--Bi sazy ön-ä çalaňokdyň, şeýledälmí?

Ýogsada bu sazy kimden öwrendiň?

--Hiç kimden öwrenemok agasy.

--Onda bu saz name asmandan indimi?

--Ýok, agasy, biz sazy şu ýerde tapdym. Özüm düzetdim.

-- Ýogsa-da, bi sazy nädip düzdüň. Äl gowy saz ekeni-aýt!....

--Agasy, bu sazyň kakuwny-ha şu şemal ugruna tolkunýan goňurbaşlardan aldym- diýip,
töweregine göz aýlady. – ine bu düwmelendirip çalýnýan buýsançly ýerlerin-
em, seni zyndandan boşadynyma bolan begenjimden aldym.

Onsoň Şükür birneme çekinjeňlik bilen ýüzüni agasyndan ters tarapa sowdy.

-- Sazyň iň soňki bölegi name, Ataly agaň gyzy Akjagül ýadyma düşdy weli, birden elime
geläýdi. Inha agasy, bu saz – ha şeýle düzeldi. Bu meniň ilkinji saz düzüşim. Nähilli
gördüň diňleseň boljakmy?

-- Gaty bolar Şükür jan, diýseň buýsançly saz. Berekella inim! – diýip, Şükrüň agasy
aşakda ýaýylyp ýatan küren oba göz aýlady. Ýolboýy ýüzi açylman gelşine ilkinji gezek
Şüküre seredip ýylgyrdy. Inisiniň engine elini goýdy.

-- Ýör, inim, çaltýrak baraýly, gelinejeňem gözi ýoldadyr, jigileňem göresim gelip
gitdi. Özüňem indi hergiz saz çalaňda, ilki bilen ýaňky “ Goňurbaşdan “ başlagyn.

-- Bor agasy.

Allaberdi durdiýew
Sungat synçysy.

Hajygolak

Hiwanyň hökümdary Allaguly han köplenç öz Türkmenleriniň üstüne çapawulçylyk
edipdir. Bir çapawulçylykda bolsa, onuň leşgeri tutuş bir obany diýen ýaly sürüp han-ýň
hüzürine eltýär. Han leşgeriň tutuş bir obany sürüp getirmegi aýratyn bir sebäbi
bardy. Olar Hajy sazandanyň obasynyň adamlarydy.

Allaguly han haji sazandany öňem üç gezek köşgüne çagyryp, han sazandasy
bolmagyny towakga edip, köp ýalbarypdy. Emma Hajy sazanda boýun bolmady.

Ummasyz halat – serpaý hüdürlledi. Şonda-da Hajy köşk sazandasy bolmakdan ýüz
öwürdi.

Ynha, bu gezek bolsa Allaguly han “ Ederini bilendirin “ diýip, içini gepletýärdi. Şonuň
üçin arz sorayan jaýyna Hajy sazandaň girenini göreninden tagtda outran yerinden
arkan gaýyşyp, jakgyldap güldi. Onuň gülküsi bütün köşgi ýaňlandyryp gitdi.

-- Yeri, Hajy ýeser! Ýagdaýlar niçek?

-- Erbet däl Han.

-- Ýogsa-da, sen ol saraýdaky ýesirleri gördüňmi? Olar seň ildeşleriň-ä däl-dir-dä ?

-- Howa, Han, şolar-a meniň ildeşlerim.

-- Bilýän bolsaň, Hajy ýeser, gel egri oturup, dogry gepleşeli. Barybyr sen näçe ýeser
bolsaňam, şu gezeg-ä otulan bolsaň gerek. Aýratyn seň obaň ulydan-kіçe sürülmegi-
niň sebäbine gözüň ýetýän gerek.

-- Hawa, düşüňýän han, bu wagşylygy sen meni amana getirjek bolup edensiň.

-- Ony bildiň, sazanda, hany indi amana gelmän-

em bir gör, ildeşleň baryny dara atyp taşlaýyn.

Hajy sazanda ýüzüni esli aşak salyp durdy. Ahyry ulydan demini alyp gürlledi.

-- Bolýa, han, men seň köşgünde üç ýyl sazanda bolup bereýin.
 -- Baý-bow üç ýyldanam bir zat bolarmy?!
 -- Bar baş ýyl bolsun han.
 -- Ýok, az bolýar, maňa hemişelik gerek.
 -- Gel, onda bir zat edeli, bendeleri häziriň özünde boşat, onsoň men saňa ýedi ýyl hyzmat edeýin. 7 ýyla çenlem bir sazanda şägirt ýetişdirip bereýin. Ine, han, meň gutarnykly jogabym.
 Allaguly han esli salym duňuz diňini salyp oturdy. Onsoň başyny galdyrdy-da sypaýy gepledi :
 -- Ynha, bu şertiň bilen ylalaşýan. 7 ýyl köşkde sazanda bolsaň, şol möhletiň içinde-de, bir şägirt ýetişdirip berseň, maňa bolýar. Şertiň Kabul Hajy sazanda.

Bir gün Allaguly han ir ikindinler ,ýaňy garaňky gatlaşanda ukudan oýandy. Bimahal ýatyp, bimahal turany üçinemi, ýa-da şeraby aş a köp içeni üçinmi, garaz hanyň haly teňdi. Ýüzünden gar ýagýardy. Hanyň keýpini , onuň daşyna hozanak bolýardylar. Öňüne çay getirildi. Han “ Ýok ediň “ diýen manyda elini salgady. Gyzlar öňünde oýnap başlady. Han birneme imrijek ýaly etdi-de, olara-da “ ýok bolsun “ diýip, elini salgady. Hyzmatkärler name etjeklerini bilmän elewreşdiler. Allaguly han, agzyny ýokaryk tutup yzly-yzyna pallady. Onsoň hyzmatkärlerine gözünü agdaryp seretdi-de, elini dutar kakýan ýaly hereketlendirdi. Şo bada Hajy sazanda häzir boldy. Sazanda dutaryny düzüp, çalyp başlady. Kaşan köşkde dutaryň sesi has güýçli ýaňlanyp gümmürdedi. Esli salym çalansoň han elini salgap sazandany saklady :
 -- Hany, sazanda, bu çalyan sazlaňy men öňem ýüz gezek eşidim. Täzesini çal, täze -sini ! heniz eşitmedik sazlamdan, düşündiňmi ?
 Sazanda dutaryň gulagyny towlap, has belent heňlere tutdurdy. Han ýene-de elini salgady. Dutaryň sesi tapba ýatdy.
 -- Hajy ýeser, sen ýesersireme-de meň diýýän sazymy çal !
 -- Syzyň diýýäniňiz haýsy sazdyr hökümdar ? Adyny aýdyň ahyry.
 -- Ynha men ýaňy ýatyrkam gulagyma bir owaz geldi. Ana, şol owaz iňňän şirin owaz ekeni. Ana, şony çalyp ber maňa, Hajy ýeser ! Düşündiňmi ?
 -- O nä owazdyr hökümdarym ?
 Han zöwwe ýerinden galyp heňkirdi :
 -- Şony bilmesen, sendenem bir sazanda bolarmy ?
 Hanyň dikdüşdügini edip, gazaba münendigini gören sazanda eşdilmedik owazlary gözläp, gör, nirelere tutdyryp barýardy. Çalyp oturşyna hanyň ýüzüne-de göz aýlaýardy. Hanyň ýüzi käte ýagtylajak ýaly edýärdi-de, ýene-de öňkidenem beter çytlýardy.
 -- Bes et !!! .. Jellat !!!!
 Eli aýpaltaly, ýüzi gara örtükli iki sany maxluk gelip, hanyň öňünde tukga ýatdy.
 -- Hajy ýeseriň kellesini alyň !
 Senden sazanda bolmaz ! Barybir möhleti dolansoň gitjekmiş. başga ýerik baryp bir saz çalmasyn. Kesiň başyny !
 Jellatlar dikelip, Hajy sazandanyň hersi bir gapdalyna geçdi-de, aýpaltalaryny ýokara galdyryp, buýruga garaşdylar.
 -- Hajy ýeser, iň soňki sözüňi ayt ! .. Onsoň
 -- Aýtsam, han, bi ýerde, kelle alar ýaly, meň günäm name ? şoni bir ilki aýat...
 Ýaňky çalan sazymy sen hiç haçanam eşiden dälsiň. mende nä günä bar ?
 -- Sen ukuda ýatyrkam gulagyma gelen owazy çalyp bilmediň. Ine, seň günäň, düşündiňmi ?
 -- Onda han, gel ikimiz bir zady şertleşeli.
 -- Aýt şertiň bolsa tizräk ;

-- Aýtsam han, sen maňa ýekeje gije pyruja ber. Ertesi seň diýýän sazyňy çalyp bilmesem, onsoň meniň kellämi alaý. Nähilli görýäň ?

-- Bolýa, men saňa ertire çenle möhlet berýärim.

Ana, şol pyruja berlen gije sazanda öz şägirdi bilen bir saz döredipdir. Ol saz hem pajygaly, hem buýsançly, hem begençli, hem gynançly saz bolupdyr.

Ertisi Hajy sazanda Allaguly hana şol sazy çalyp beripdir.

Bolsa-da sazandanyň bir gije-de döreden täsin sazy hany haýran galdyryýar. Ýöne Allaguly han namartlyk edipdir.

-- Meniň köşgümden başga şular ýaly ajaýyp saz ýaňlanmasyn—diýip, Hajy sazandanyň barmaklaryny kesipdir.

Şondan soň, Hajy saz çalyp bilmändir. Ýöne onuň hanyň gazaby astynda döreden sazyňy şägirdi ile ýaýradypdyr. Özem sazandany adyna hem onuň maýylylygyna baglanyşdyryp, ol saza, “HAJYGOLAK” diýip at dakypdyr.

Allaberdi durdiýew
Saz öwreniji.

Berkeli çokaý

Azatlyk çokaýyn tiken Berkeli

XIX Asryň ortalarynda Türkmenler esasy iki sany uly hanlyga birigýär. Ol iki hanlygyň birine NURBERDI HAN, birine-de GOWŞUT HAN baştutanlyk edýär.

1855nji ýylda Gowşut han güýçlenýär. Çünki, onuň hanlyk edýän ýerine Murgapdyr, Tejen derýalarynyň orta hem aşak akymynda ýaşayan Türkmenler girýär. Uly siýasy hem-de harby güýje eýe bolan Türkmenler indi oň ýeten basybalyja salgyt beresi gelenok. Şonuň üçin şol döwürde Türkmenler Hiwa hanlygyna salgyt tölemekden boýun gaçyrýarlar.

Türkmenleriň özüne salgyz tölemeýänligine nägile bolan Hiwa hany Mädemini (mohammed emin han) Gowşut hany gepleşiğe çagyryýar. Şo gepleşikde Mädemini han Gowşut hana şeý diýýär :

-- Seň hütjet Türkmeniň öten ýyl-a, ýyl gurak geldi, ygal bolmady, şoň üçin ekindeň hasyl alyp bilmedik.—diýip, salgyt bermedi.

Ondan öňki ýylam ekinler ýaňy hasyla duranda çekrtge aldy – diýdi. Mallaňam baryny çerrik degdi – diýip, salgyt bermediler. Aý garaz her hilli bahana tapyp seň Türkmeniň soňki ýyllarda maňa oňly salgyt tölänok.

Şonda Gowşut han Mädemine :

--Aý, Mädemini han, sen oň üçin hapa bolma, ynha, bi ýyl oňat geldi. Gyşy gyşa, ýazy ýaza meňzedi. Bi ýyl bol hasyl alarys. Onsoň saňa öňki-şoňki tölemedik salgytlar -ymyzyň baryny bereris – diýip, ony süýt kölüne çümdirip gaýdýar.

Güýz düşýär. hasyl ýygnaýar. Emma Mädemini hana zat baranok. Muňa beýik Hiwa hanlygynyň hökümdary bolmajasyny bolýar. Gahary gelip, gazaba münýär.

Onsoň ýene-de Gowşut hany gepleşiğe çagyryp, salgyt tölemeýändikleri üçin Türkmenleriň baryny uçdantutma gyryp ýok etjekdigini aýdýar. Namartlyk edip düýdürm-an üstümize döküldi – diýip, armanly bolmaz ýaly, söweşe taýýarlanmaga 3 aý möhl-let berýändigini aýdýar.

Gowşut hanyň : -- A-how Mädemini han, gel ganly jeňe baş goşmaly, ylalaşaly—diýen Töwellasynam alman dergazap bolýar.

Onsoň Gowşut han Mädemini han bilen birýaňalyk etmek üçin uly hem aýgytly söweşe taýýarlanyp başlaýar.

Bu söweş Türkmeniň geljekki ykbalyny çözmelidi.

Şeýlelikde, Gowşut han Saraxsda söweşe taýýarlyk group başlaýar. Gowşut han, ilki

Bilen, öz atlylarynyň eşigini üpjün etmegi dogry hasap edýär.çünki, aýagyň çepekli, egniň ýalaňňat çäkmenli gyş günleri duşmana garşy aýgytly söweşe gurup bolmajagy belli zat.

Şoň üçin Gowşut han sowut tikip bilýän ussalary, at üçin uýandyr çeki tikip bilýän ussalary, çokaý tikip bilýän ussalary ýygnaýar.Şol ussalaryň arasynda Berkeli diýen bir adam çokaýy çalt hem berk tikmekde hemmelerden tapawutlanýar.Ol halkdan gön ýygnap, ýanynda 30 – 40 sany kömekçi adam alyp Mädeminiň geljek wagtyna çenli kän çokaý tikip ýetişýär.Dolak, çäkmen dokaýan aýallaryň toparyna hem Berke -li çokaýçynyň özi ýolbaşçylyk edýär.Uly söweşe şeýdip ykjam taýýarlyk görünýär; Güýzüň ahyrynda Hiwa hanlygynyň beýik hökümdary Mädemini han agyr leşgeri Bilen Saraxsa gelýär.Söweş başlamazdan öňürti Mädemini han Gowşut hana haýb -at atýar :

-- **Gedem Türkmen, taýýarlanma kemin galan dälidir.Armanly bolsaň aýt, ýene taýýarlanmaga müdet bereýin, bolmasa-da çyk söweşe** – diýýär.

Gowşut han oňa ýene-de töwella edýär.

--**Mädemini han, gel ganly söweşe baş goşmaly, sen gaýyt, bize azar berme** –diýýär.

Emma Mädemini han oňa :

-- **Ertir söweşe başlaýas, bar düýeboýun öwülýä-dä senden bolsun soltan Sanjaram senden bolsun** — diýip, haýbat atýar.

Şeýlelikde, söweş başlanýar.Mädemini hanyň goşuny san taýdanam, ýarag babatda -da Türkmenlerden has ýokarda ekeni.Şoň üçinem bu söweşe Türkmen zenanlaram gatnaşypdyr.Olar aýaklaryna çokaý, eginlerine çäkmen, başlaryna telpek geýip, Mädemine garşy söweşipdirler.Olaryň esasy ýaragy bolsa, taýagyň ujuna berkidilen gyrkylyk, synny bolupdyr.Mundan başga-da Türkmen topragynyň ähli yerinden atlylar kömege gelipdirler.

Netijede Mädemini hanyň goşuny derbi – dagyn edilip, onuň özi hem öldürilipdir...

... Şondan soň Türkmenler tä1881nji ýyla çenli, ýagny oruslar gelýänçä hic bir hanly -gyda, hiç bir döwletede bakna bolman, özbaşdaklykda ýaşaýar.

Öňki döwürde her bir daşky duşman bilen bolan söweşde ýeňiş gazanylsa, şondan soň ýeňiş toy tutulýarekeni.Şol ýeňiş toýunda edermenlik görkezen ýigitlerebagyşlap Şahyrlar goşgy goşýar, sazandalar-dyr, bagşylar bolsa,gahramanlyk görkezen ärlere bagyşlap aýdymdyr, saz düzen ekenler.

Ine, Mädemini han bolan söweşde hem berkeli çokaýyň tiken çokaylary, ýasan eýerd -ir,uýanlary ýeňiş gazanylmagyna ýardym edipdir.

Şoň üçin sazandalar Berkeli çokaýça bagyşlap, “ BERKELI çokaý “ diýen sazy düz -üpdirlir.Şu yerde ýüz ugurda aýdyp geçmeli zat bar.Elbetde, şeýle uly söweşde ýe -ňiş gazanmakda edermenlik görkezen zenanlar hakda, gahramançylyk görkezen ärlere hakda başga-da köp goşgular, aýdym – saz düzendirlir.Ýöne olar edil “ Berkeli çokaý “ sazy ýaly kämil bolmany üçin asyrdan asyra, ýagny XIXasyrdan XX asyra aşyp bilmändir.**Her bir asyr özünden soňki asyra peşgeş berjek bolanda : edebiýat, sungat eserleriniň iň kämillerini berýär.Ýöne-möne zatlar asyrdan asyra aşyp bilmeý -är.**

Bu saz bizi ýene bir zat hakda oýlandyrýar : Her bir döwletiň, onuň baknasyzdygyny, garaşsyzlygyny goramakda ýönekeý çokaýçydan başlap, hana çenli uçdantutma hemmäniň tagallasy zerur.

Allaberdi durdiýew.

Ybraýym şadilli

1860nji ýylda Ahal hany Nurberdi hanyň häkimligi yokary göterilýär.Häli-şyndy çozup, Türkmeni talap duran alamançylaryň aýagy kesilýär.çünki Türkmeni talamak üçin uly

güýç bilen gelmeseň, indi ol ýüz atla, iki ýüz atla eýgertjek däl di. Şonuň üçin bolsa gerek, Eýranyň Bejnurt hanlygynyň häkimi Ybraýym han hem Nurberdi han bilen birek-biregiň üstüne dökülmezlik, birek-birege talamazlyk dogursynda ylalaşyga gelýärler. Bu siýasy waka, goňşy ýaşayan iki halkyň, ýagny Eýranyň Şadilli taýpasy bilen Türkmeniň Ahal ilatynyň arasyndaky parahatlyga güwä geçýärdi. Kepetdagyň güneş tarapynda ýaşayan Şadilliler bilen Kepetdagyň kölegeý tarapynda ýaşayan Türkmenleriň arasynda indi öňki ýaly häli – şyndi çaknaşyk bolup durmaýar. Şonuň üçin il içinde asudalyk aralaşdy.

Emma weli, özüne göwni ýetýän Dykma serdar bir gün öz ýigitlerini daşyna ýygnap, Olara şeýle diýýär :

-- Ýigitler, Nurberdi han bilen Ybraýym han şertnama baglaşypdyr. Ýöne biz şonda-da Nurberdi gyzyldan gizlin alamançylyga gitmeli bolýarys. Ynha, dänim, öňümiz gyş. Gyş günü hurşlyk mal, palowa atar ýaly kişmiş, xurma ýaly zatlar edinmeli. Busup ýat-saň zat bolmaz. Şertnama baglanyssa Nurberdi han baglaşypdyr. Biz baglaşamyz-ok. Inha, şo maslahatdan soň Dykma serdar atlylary bilen Eýranyň Bejnurt hanlygynyň çetki obalarynyň biriniň üstüne dökülýär. Emma Dykma serdar özüniň 10-12 nökeri bilen ýesir düşýär. Ybraýym han Dykma serdar dagyny zyndana taşlaýar. Köp wagtlap olaryň yzyndan baran bolmaýar. çünki, öň öz aralarynda şertnama bolan-soň Nurberdi han Ybraýym hana hiç hilli sala salmaýar. özüniň äsgermänligi üçin Dykma serdara käýinýär.

Ahyry Nurberdi han Şükür bagşynyň ýanyna baryp şeýle diýýär :

-- Bagşy, bolmasa bir iş bolupdyr. Ötki, Dykma serdar kakabaşlyk edip alamana gidipdir. Üstesine-de ýesir düşüpdir. Meň-ä yüzüm ýok töwella gitmäge. sebäp öň bar-mak basyp şertnama baglaşypdyk, Ybraýym han bilen indi men nädip oň gözüne görneýin. Ol maňa : “ heý, keçe telpek Türkmen, sizde hey ykrar bolmazmy ? düýn däl midä birek – biregiň üstüne dökülmeli däl diýip, şertnama baglaşanmyz. hany o şertiň nire gitdi ? “ diýer. Şeýdibem üstümden güler. Şoň üçinem men-ä hanyň gözüne görünmäge utanýan, nä yüzüme baraýyn.

Gepiň küle ýeri, name diýsene, Şükür bagşy, men senden towkga edýän, Bejnurda sen töwella gidäý. Ýogsa-da sen öňem käte Ybraýym hana saz çalyp berip gaýdýaryň ahyry. Geçen ýaz Bagdat gyzyna öylenen-de, seni toýuna çagyrypdy. Seň yüzüňden geçip bilmez. Howa Dykmany şeýdip boşadaly. Ýogsam zeýili zyndanda gözüni garaldyp oturandyr o peläket. Gaýrat et-de, olary boşadyp alyp gel. Nätse-de özüňki-dä. Ýogsam-ä ylalaşyk barka beýdeni üçin garagyň çyksyn diýäýmeli welin

Hany gaýrat et-de bu gün – erte ugra bakaly.

Ine şu maslahatdan soň Şükür bagşy Bejnurt hany Ybraýym hanyň üstüne gidýär. Baryp, habaryny aýdanda Ybraýym han ör-gökden gelýär. Iki sany beýik hanyň ylalaşygyny bozup, talaňa geleni üçin Dykma serdar agyr jeze berjek digini aýdýar. Nurberdi hana gatyanýar. Galmagal edýär.

Şükür bagşy tä han köşeşýänçä sesini çykarman oturýar. Axyry ardynjyrap ýuwaşja gepleýär :

-- Ybraýym han diýýän-ä, meň-ä zarym bar, zorum ýok. sebäp günä bizde. wadany bozan biz. Ýöne name, Dykma serdaram bir yňdyrma adam-da. Ýogsam ilin hany möhür basyp, äht eden soň her kim edenini edip yörse bolmaz ähbetin. Ýöne indi bolmasy iş bolupdyr. Nätse-de ylalaşykly çözmeli bor bi düwüni.

-- Ylalaşykly, çözmeli bolsa, bagşy ýigit, Dykmaňyzy zyndandan boşatmak üçin agyr salgyt tölemeli bolarsyňyz.

-- Aý, han aga, salgyt meseläňizi goýaweri. Öňem ilde zat ýokur.

-- Onda sen nähilli çözmekçi bi meseläni, hany aýt-da, meň ýerime özüň bolsaň näderdiň ?

-- Nätjegimi bilemok han aga, ýöne men bir temsal aýdaýyn. Şolam saňa ýarasa gerek.

Han bilesigelijikli bilen owsundy.

-- Hany aýt, o nä tymsalmyş?

--Aýtsam bejnurt soltany, men seň adyňy kyýamata axyry boýunça ýytmez ýaly etjek.Ynsaniýet näçe ýaşasa, seň adyňam şonça ýaşar ýaly etjek.

-- O nähilli meň adymy müdümlük ýaşar ýaly etjek?

-- O my, seň adyňa bir saz döretjek.Ana,şolam seň adyňy ömürbaky il içinde tutular ýaly eder.Ýöne maňa biriki gün purýja ber.özünem asuda bolsun.Adam maňa päsgel bermesin.

Han töweregine göz aýlady-da :

-- Bolýa, seň dieniň bolsun.—Diýidi

Üç günden soň Şükür bagşyny hanyň huzuryna getirdiler.

-- Yeri, Şükür bagşy, hany, üç günde name iş bitirdiň.Aýt, göreýli.

-- Han aga, öňat saz döretdim.Adyna-da Ybraýym şadilli diýdim.Hawa, Ybraýym-a öz adyň.Şadilli seň taýpaň ady.Ybraýym han diýsemem bolardy weli, ýöne Ybraýym şadilli bolanda has gowy bolar.Hemmä mälüm bolýar.

Han ähli aýalaryny, çagalaryny ýanyňa çagyrdy-da, durşy bilen gulaga öwrüldi.

-- Hany, çal onda sazyňy.

-- Han aga, sazy gowy diňle, bi sazda seň Nogaý aýalyň öýmudyklap ýörişide, Kürt aýalyň tans edişi-de, Pars aýalyň näz kereşmesi-de, Gülkamar gyzyň şadyýanlygy-da, Bagdatdan ýaňrak alan gyzyň näzeninligide, çar bagynda saýraýan bilbilliň owaz-da bardyr bu sazda.—diýip, “ Ybraýym şadillini “ çalyp berýär.

Bu saz hanyň aýalaryna-da, çagalaryna-da, özünede diýseň ýaraýar.

Bejnurt hany Ybraýym han öz adyna döredilen sazy özüniň köşk sazandasyna öwre-denden soň, nökerleri bilen Dykma serdary ýesirlikden boşatýar.Şükür bagşa bolsa, halat, serpaý ýapyp yzyna ugradýar.

Hawa,bu sazy biz şu günde-günaşa Radiodan “ Ybraýym şadilli “ diýip diňleýäris.

Allaberdi durdiýew.

Barçalary agladan şol Atçapar

Aýdogdy aga süýrgünortanlar öýüne dolandy.Gelse öýünde myhman bar ekeni.

Ol myhmanlar bilen saglyk-amanlyk soraşdy.Demlenip getirilen gök çayy olaryň öňüne süýşürdi.Özem bir çäýnegi öňüne çekdi.Ara düşen dymyşlygy myhmanlar bozdy.

-- Aýdogdy aga armaweriň !

-- Bar bol oglum.Bi ýyl daýhan bolup,armasa bolar-da.Ýogsada,ýigitler,menlik işiňiz iz bolsa aýdyp oturyň.Meniň-ä gürrüňim gutarmaz.

--Aýdogdy aga,habarmyzy aýtsak,özümüz-ä Kazy oýundan.Körpe inimiziň aýagyny duşmakçy.Şol toy sowar ýalym bagşy diýip gelşimiz.Sähet çopan diýseň,gumlular tanar!

-- Hoş habaryňyz bar eken.Allaberdi janyň aşygy diýseňizläň.gaty gowy, onuň başy dik bolsa mähetdel etmän toýa barar....

Gumlular gaýdansoň,üç gün diýilende Allaberdi öýe dolandy.Oglunyň salam berşinden gaty argynlygyny aňsa-da,Aýdogdy aga gelip-gidenleriň sargydyňy bada-bat aýtdy.Allabardi çokaýynam çykarman düşegiň üstüne göwresini göýberdi.Ulydan demin aldy.

-- Kaka, toýam toýdyr weli,hany oraga haçan başlaly? Men-ä günde-günaşa ýolda. Öýe kömegim degenok.

--On-a gaýgy etme. Bagşy diýeniň il ogludyr.iliň ýumuşyna ýarasaň, ataňa-da kömek berdigiň bor.

-- Be...

--Aý ogul, ene-ataň bir nydar eder-le.ýöne iki gözüň dört bolansoň, ýagdaý kynlaşaý-masa ýaban ýatyp ýörmegiň bir hilli.Ana, şol gelne agyrrak düşäýbiridir.

-- Be, Kaka, şu diýňirä gitseň bile gitjek bolsaň ber habary.

-- Ogul, diňle,bir tynsal aýdyp beryň.Obada bir owadan gyz bolupdyr.Aýdym-sazyň -am ölemen aşygy eken.Ene-atasam gyzlarynyň häsiýetine belet bolansoňlar, göwn -üni ýykman, bagşa beripdirler.Näme,aý-günem geçip dur.Günleriň birinde ol gyz atasy öýüne görme-göreşe barypdyr.Goňşy-golamlary üşüpdiler.Hal-ahwal soraşyp -dyrlar.Gürrüňden gürrüň çykyp giýewlerini sorapdyrlar.Adamsyndan içi tütäp duran gelin : Wax, jan doganlar,täzeden barmaly bolsam,bagşa-ha däl,bagşyly obda äre barmazdym.Diýipdir.menem,oglum,şol gürrüňden çekinmän duramok.Biziňem edinjek gelnimiz şeýle tetellilerden bolaýsa-ha , näbleýin-dä.....

--Kaka,beýle bir gyz almarys başgalaram bar-la...

Kel bagşy toýa gitmek üçin irgözünden ýola düşdi.Ol 4nji gün agşamsy Kazy öýünä ýetdi.Sähet çopan,kel bagşyny hormatlap,bugurçyny özi çökerdi.Gadyrly salamlaşdy -lar.

-- Kel bagşy, adyň bilen aşnadyrys.Tamamy ödediň,berekella.Sag-aman geldiňizmi? Ahal illeri saglykmydyr?

-- Dogaý salam ýoladylar.

-- Iberen getiren sag bolsun,hany öýe gireliň,adamlar.Sazanda öňüni başla—Diýip, Sähet çopan sözüni soňlamanka,Kel bagşynyň gözi topbak-topbak oda düşdi.Ol gapdalyndakylara ýüzlendi:

--Adamlar,hol otlar öňem barmydy ýa-da.....

Şol pursatam :

--Haý,atly atyňa atlanaweriň-how, ýagy çozandyr-la how—diýen howsalaly seslar ýaňlandy.

Her kim duran-duran ýerinden atlandylar.kel bagşam eli ýaragsyz bugurçysyna münüp olara goşuldy.name etjegini bilmän bugurçysyny iki tarapa säpjedip ýören Kel bagşy kelebiniň ujuny ýitirdi.Ol howatyrlyp başlady: “ Wiý, meniň bolup ýörşi-Mi.Meni bi jalagaýda kim tanaýar.Hiç kim,galtamanlaryň başyny tapyp bilmezmikäm? Belki, tapsam, gürleşerin.Bolmanda-da elimde ýarak ýok “ diýip,ol bugurçysyndan syrylyp düşdi-de,onuň owsaryny başyna orap,eline dutaryny alyp, garaňkylygyň içinde gum depeleriň arasynda siňdi.Ol çetidir-sazaklara bukulyp, ýagynyň arasyna ýeteňkirledi. Kel bagşy emedekläp galtamanbaşynyň çadyryna girjek bolanda sakçylar oňa ýapyşdy -lar.Ony süräp galtamanbaşynyň ýanyna alyp bardylar.eli dutarly adamy görüp, onuň gaşlary tapşdy.

-- Bi, nämäniň alamaty!muny nireden tapdyňyz?

--Özi gelidi.

--Özi...Kim borsuň,gürläp otur.

-- men-ä iliň bagşysy.

-- il diýýäniň kim?

-- Türkmen iliniň.

--Menem Türkmen däl.Maňa-ha sen tetelli bagşy Derek däl.Hany maksadyňy aýt.

--Men size töwella etmek üçin ýanyňyza gelşim.Nähak gan dökmäli diýjek bolýan.

--Nähak gan?Menem keýpine gan dökemok.Biz han adamlary.Hanyň buýrugyny berjaý edýäris.Janyňdan irmedik bolsaň,dutaryňy alda yzyňy ýel çalmanka şu ýerden göteril.Ýogsa.....

Kel bagşyny getirilşi ýaly südenekledip,çadyrdan alyp çykdar-da,garaňkylyga iterip Göýberdiler.Ol dutaryny gujaklap gum garbady.Näme etjegini bilmän,ýerinden galyp gözdürtme garaňkylygyň içinde gum depeleriniň arasy bilen ýene bugurçysyny göýberen ýerine geldi.Görse,ol janawar uly çetiniň pürüni iýip duran eken.Ol bugurçysy-

ny çökerip mündi-de,tutuşlygyň iň gazaply ýerine haýdady.Gijäniň içinde kimiň-kimi urup-çapýanyňy bilerenokdy.Gep-ün alaşar ýaly dälde.Kel bagşynyň uly ili bilen :
--Adamlar,uruşy bes edeliň.Öýlanip görüň.Kim bilen uruşýanyňyzy bilýärmisiňiz?
Diýip,gygyrasy geldi.Ýöne näçe gygyrsada,ol göhi ýatyryp bilmejegine gözi ýetip, bolýan wakany doňan ýaly bialaç synlap durdy.Şol wagtam eli gylyçly bir adam onuň bugurçysynyň owsaryndan tutuklap ugrady.Kel bagşy zähresi ýarylan ýaly özünü çägä oklady.Görse,bugurçysyny idip barýan Sähet çopan bolup çykdy.Ol Sähdi garsa gujaklady.

--Sen meni bu garma-gürmelikde nädip tanadyň?

--Tanap-tanamaz ýaly senden başgalaryň ulusdan-kiçisi janlaryny halas etjek bolup iki ýana at salýarlar.Diňe sen janyňdan iren ýaly,bir ýerde butnaman duran.Heý,jeň wagtam beýdip durmak bolarmy?Hany yzymdan galma.Haý,diýmän ýowy gaýtarys.Olar indi ýeňse berip başlady.bar aladam sen bolduň.eýläk urundym,beýläk urundym,teý tapylmadyň.bir bolmasy iş bolýandyr öýdüp,gara janym galmady.sen meniň myh-manym ahyry.....

Duýdansyz dökülen ýagy daňa golaý ökje göterdi.Säher bilen Kazy oýunyň 7ýaşdan 70 ýaşa çenlisi ýow meýdanynda wepat bolanlary jaýladylar.

Ertesi Sähet çopan öz toýunyň ýasa öwürlenine axmyr çekip,soňuna çykyp bilmedi . Ol ýas tutdy.Kel bagşynam zordan ýola salyp hoşlaşdy.

--Bagşy,sag-aman bar.nesip etse,ýene bir toý toýlarys...

Ýasy wagty itleriň üyrüp başlanyny eşiden Juma çopan çäkmenini eňine atyp ardy-njyrap ,gapa çykdy.Bugurçysyny çökerip duranynyň Kel bagşydygyny tanap, allaniç-iksi boldy.

--Bagşy,eýgilikmidir?

--Juma aga,başyň dik,malyň tükel oturanmysyň?

--Sen sorama,menem aýtmaýyn.

--Hany öýe baraly.Demiňi dürse.göwnüme bolmasa sesiň endiräp çykýan ýaly-da.

--Juma aga,ähtimal,sesimem,ýüzümem üýtgeşe üýtgändir.Iň gowsy,maňa nepesimi dürsär ýaly bir çäýnik çäý ber.Soň gören ahwalatymy gürrüň bereýin.

--Weý,bagşy çäýyňam gürrüňi bolarmy.

--Juma aga,saňa ýalan,maňa çyn—diýip,çäý öňüne alan Kel bagşy gören wakasy-ny gürrüň berdi-de:

--Gören ahwalatymy dutaryň diline geçirmesem,ölsemem ýadymdan çykmaz.Häzir-em ýüregim endiräp dur—diýidi.

...Kel bagşynyň dutary zarynlap başlady.Juma çopan mahal-mahal başyny ýaýkap,hyrçyny dişläp :

--Bä, bä, şeýlemi, bolmandyr.gyrgynçylyk gursyn — diýýärdi.

Kel bagşynyň dutarynyň zaryn owazy bolsa gijäniň içinde gum depelerini elendirýär-di,çöle ýaň salýardy.Ahyry Kel bagşy ýüreginde dykyn alyp duran gam-gussany az-kem egisdim edip,ulydan demini aldy-da,zordan dillendi :

--Juma aga,siz şu sazy ilki gezek diňleýärsiňiz.özem wepat bolan şol gerçeklere ýad-ygär bolsun.Adyna-da “ Atçapar “ diýjek.

Ol ýene şol sazy gaýtalap-gaýtalap çaldy.

....” Atçapar “ sazy juda gaýgyl,hasratly bolany üçin bolsa gerek,soň-soňlar bagşylar ol saza “ Hüýrlukga – hemra “ dessanyndan, “ Aglaryn “ hem-de Zeliliniň sözüne ýar senden diýen aýdymlary döredip biziň günlerimize yetiripdir.

Ýusup berdiýew

Uzuklar

Ir zamanda Pendi çöli 3 hanlyga degişli bolupdyr.ol üç hanlaryň perzendi dünýä inse

-de durmandyr.Olar bir-iki hepde şatlanyp-şatlanmakalar sähra ýene gara lybasa bürenipdir.Hanlar öz başlaryna düşýän musallaty diňe hudaý tarapyn diýip düşünüp -dirler.Onsoň olar hudanyň hatyrasyna eçilip bilenini eçilip,Hatam taý ýaly,garyp pukaralara zat paýlapdyrlar.

Bir gün hanlaryň üçisem atlanyp,awa-şikara çykypdyr.Olar çöl beýewana çykyp, öz ykballaryndan zeýrenip,mülklerini terk edip,başga bir welaýata aşmakçy bolup mas Lahatam edipdirler.Şeýdip ençeme ýol sökenlerinden soň hanlaryň ulusy Öde han aklyna aýlanýar.

--A — how,biz öz ýurdumyzda tapmadyk bagtymyzy ýat ilden tapmarys.Zeleliň ýaryndan gaýtmaklygam bir peýdamyş.Azyk-owkadymyza dolansak nädýä?

Diýip,ýoldaşlaryna sala salýar.

Içlerini hümmüldedip barýan Gödek han bilen Guldurdy hanam onuň pikrini makullap yzlaryna gaýdýarlar.

Gaýdyşyn olar Gaş derýasynyň boýunda düşläpdir.çaý içip otyrkalar olaryň gözi ýüz-ün salyp gelyän 3 atla düşýär.Hanlar biri-biriniň ýüzüne seredişipdirler.” Ýagy dökül-em bolaymasa-da biri “ diýişip otyrkalam atlylar :

--Öde han, Gödek han,Guldurdi han buşluk buşluk –diýip,atlylar sährary ýañlandyrypdyrlar.

--A - how düşünikliräp aýtsaňyzlaň,haýsymyzyň gyzymyz boldy diýenlerinde,atlylar :

--Han aga,üçüňiziňem – diýen jogaby eşidipdirler.

Hanlar “ be , de , be “ bolşup,har haýsy öz mülküne tarap at goýupdyr.Barsalar dogur-danam hanlaryň üçüsiniňem gyzy bolupdyr.Hanlar begenjigenem bilmändirler, gyanjagynam.Öňki perzentleri ýadyna düşüp az wagt bozulypdyrlar.Ýöne üçüsiniň bir günde çagalarynyň bolmagy,olary begendirip.Toý günin I bellemek üçin jar çekip -dirler.Üç hanyň üçüsem toý bir günde,Gaş derýasynyň boýunda çaylaşan ýerinde geçirmegi wadalaşýarlar.Toý günü Pendi çölüniň ýeden ýöräni derýanyň boyuna ýygnanypdyrlar.Üç gije-gündiz toý tutulýar.Baý,garyby ýok,ähli halaýyk iýip-içip mes bolupdyr.Toýuň üçülenji günü adamlar gyzlaryň adyny sorayarlar.Şonda hanyň masl -ahatçysy märeke ýüzlenipdir :

--Adamlar,gulak goýuň.Ählimiz diýen ýaly şu hanlaryň ýagdaýyny bilýäris.öň bularyň perzendi ýok.Şu günüň toýuň sebäpkärlerine – gyzlara at goýmak size,ýagny halkyň paýyna düşýär.Nähilli at dakmakçy bolsaňyz sesleniň.siziň dakan adyňyz bilen biz-emrazy.

Bir salymdan soň derwiş sypatly aksakgally goja beyikräk ýere çykyp,adamlara ýüzlenýär :

--Eger meniň sözüm gulak assaňyz,eşidişimiz ýaly,hanlaryň gyzy bir günde dünýä inipdir.Şol sebäpli olaryň atlaram bir meňzeş bolsa oňat boljak.Razy bolsaňyz şol dünýä inenlere men aýt goýjak.

Halaýyk duran yerinden: 2 Hany eşideliň-de,hany eşideliň bolýar. “

--Eşitseňiz, Öde hanyň gyzynyň ady Uruk,Gödek hanyň gyzynyň ady Näzik, Guldurdy hanyň gyzynyň ady Lälük bolsun, omin! – diýýär.

Toýa ýygananan märeke “ boldy-da,boldy,atlaryna mynasyp bolsunlar,ömürleri ziýat bolsun “ diýip alkyş baryny aydyp,öýli-öýüne dargapdyr.

Uruk,Näzik,Lälük görmegöýden akyly,paýhasly gyzlar bolup ýetişýär.Günleriň bir günü hanlar ýene düşüşýar.

--Geliň,gyzlarymyz bir-biri bilen düşüşsynlar.Onsoňam bir zady berk ýadymyzda sak-lalyň.Ir-u – giç gyz maşgala kesekiniňki bolmalydyr.Olar biziň döwletimiz däl-de, göwnühoşumyzdyr.Dünýeden ötmänkäk mülkümüzem birine ynanmaly.Dogrumy?

--Dogry Öde han, rast aýdýarsyň – diýipGödek han bilen Gulgeldi han razy bolýar...

Gyzlaryň duşuşmaly ýeri Uruk hanyň mülki bolansoň, ol bellinilen ýere beýlekilerden has ir gelyär-de myhmanlary garşylamak üçin taýýarlyk görýär.....

Howa ýagtylanda, ýaýlada goýun bakyp ýören çopanyň gözi bir topar çadyr gurup ýören adamlara düşýär. Bezelen keжебäniň töweregem gaýda-gaýmalaşyk. çopan goýunlaryny oýa sürüp, özem gamyşlykda gizlenip, töweregindäki bolup geçý-än hereketi synlamaga durýar.

Birden keжебeden görmegöý gyz çykýar-da, ”ýeriň gaymagyny bozsammykam, boz-masammykam diýýän ýaly, seýkin basyp, uly depä tarap ýöräp başlaýar. Ol mahal- mahal säginip, Tawus guş dek çar tarapa boýnuny uzadyp garanjaklaýar. Onuň ýany-ndaky hyzmatkärleri oňa gülälekdir jümjüme bogup getirýärler.

Näzik bilen Läligem bellenilen ýere gelýär. Uzak oalary hormatlap garşylaýar. Gün aşaklanda Uzak, Näzik, Lälik degişip- gülüsip çemenzarlyga gidýärler. Olar gijäniň bir mahala deňiç Gopuz çalyň, Läle kakyp, Mojükatdy oýnap, ahyram, Uzugyň keжебesin-de dynç almaga gidýärler. Säher bilen uzakdan eşidilýän tüýdügiň owzyna oýanan Uzak :

--Boýdaşlar, Tüýdügiň owazyňy sizem eşidýärmisiňiz ýa-da meniň göwnümemi?

Gözün süzüň, oýaly- ukuly ýatan Näzik :

--Kimem bolsa, Tüýdigi saýradyb-a bilýär — diýýär.

Gerijiräp turan Lälik hem boýdaşlaryndan kem galmajak bolýan ýaly :

--Beýle-de bir ýürek gopdyryjy saz bolar eken-ow — diýýär.

Beýlekilerem örmänkä, üçüsem keжебедeb çykyp, saz gelýän tarapa ýumlagayypdyr-lar. Iki depeden aşyp, oýa inenlerinde gyzlaryň gözi otlaşyp ýören goýunlara düşýär.

Goýunlaryň beýle ýanynda-da çöwürme telpekli ýigidiň Tüýdük çalyň oturandygyny görýärler. çopana görünmejek bolubam gyzlaryň üçüsi bir-biriniň elinden tutup aşak oturýarlar. çopanam bu zatlardan bihabar, çalyň outran sazyny tamamlap, ýene täze saza başlaýar. Sazyň jadylaýjy owzy gyzlaryň ýüregini gursagyndan çykara getiripdir. Perizat sypatly üç gyzyň ýakynlap gelýänini gören çopan çalyň outran Tüýdügini elinden gaçyryp, gözüne görüňändir öýdüp gaçmaga hyýallanýar. Edil şol wagtam güýçli gol onuň ýeňsesinden ebşirläp tutýar. çopan bada-bat çöküne düşüp, nämäniň nämedigine düşünmese-de ýalbarypdyr.

--Agam, başyňa döneýin. Meniň günäm ýok. Men bir çopan. Goýunlary suwa indirmä-ge gelşim, meni göýber.

--Merez etmäge gelşim. Bi jelegaýda goýun bakarça sen kimmişiň. Bakýanyň kimiň goýunlary?

--Agam, Öde hanyň sürüsi.

--Öde hanyňki bolsa ,adyňy ayt kim sen?

--Dostmuhammet

Atly çopanyň ýakasyny göýberipdir. Onýança-da Uzak dagy olaryň ýanyna gelipdir. Uzak çopanyň “ Öde hanyň sürüsi “ diýenini esidip ýylgyrypdyr-da :

--Bolup biler. Bi ýerlerde başga kimiň maly bolsun?!

Uzygyň sesini eşiden atly :

--Günämi ötüň, Bibim — diýip, aňyrylgyna depeden aşyp gidýär. Uzak ýylgyryp durşu-na :

--Öde hanyň çopanydygyny çynyň bolsa, onda onuň gyzyny taryplap, bir saz çal, Dostmuhammet — diýýär.

Öz adyny tutulanyny eşidip, çopanyň depesi göge ýetýär. Ol name diýjegini bilmän, gözlerini mölerdip durşuna :

--Siz Uzak hanmy?! — diýýär. Uzak “ Hawa “ diýen manyda baş atýar welin, çopanyň Tüýdugi saýrap başlaýar. Ol Uzak hany taryplap, onuň durkuny saza geçirýär. Gyzlar çopanyň synçylygyna haýran galyp, onuň syratyna, saz çalşyna aşyk bolupdyr....

Gün guşluga galanda gyzlar keжебelerine dolanyndy. Ýöne gyzlaryň öňkiligi ýok.

Ýüzlerinde şatlykdan nam-neşan yok. Enekeleriniň ýürege ýarylan ýaly bolup gyzlar -yň halyndan habar alypdyrlar. Olar aýry-aýrylykda ýürek syryny enekelerine aýdyp —

dyr. Enekeleri gyzlaryň agzyndan çykan sözi eşidip ýakalaryna tüýkürip, bir-birine habar berýärler.

--Toba, toba. Heý-de görülip-eşiddilen zatmydyr, bir ? Bulary jyn urdumyka, gyz ?!

Üç sany hanyň gyzy bir çopana aşyk bolarmy?! Bular aklyndan azaşan bolarmasynlar.” Atamyz bilen gürleş diýýärler “ Nä ýüzümize ataňyza habar bereli? Iň bolmanyn-da Beg ogly bolsa ! balalarym, agzyňyzdan haýyr açyň. Beýle gabahat işe biz-ä ýol berip bilmeris. Han-ha ataňyz, gürleşişem, razylaşyňam. Biziň başymyza ahyrzaman indirmän....

Uzuk enekesine ýalbaryp-ýakaryp, ahyry, atasy bilen gürleşmäge razy edýär.

-- Bi zatlaryň sebäpkäri özüm. Sähra git diýenem özüm. Gyzlar bilen düş diýenem özüm. Eger gyzymyzyň diýenini etmesek, Hudaý ýene bizi ýazgyrar. Ýeke dikrardan jyda düşmeli bolarmaly. Iň gowsy, Halk köpçüligi bilen maslahatlaşaly.

Hanlar ýene jar çekdirip, ähli halky Sähra ýygnapdyrlar-da gyzlarynyň isleg- arzuwlaryny ile ýetiripdir.

Geň habary eşidip halk köpçüligi “ Bijeli oylan aglamaz “ diýlenini edip, Uzuk, Näzik, Lälilik üçüsine bije atypdyrlar.

Uzugyň bagty çuwupdyr. Onuň bijesei çykýar. Adamlar, Näzik bilen Lälige hem myna-syp ýigit tapyp, üçüsiniň toýunam bir günde tutupdyrlar....

Hanlar bolsa gyzlaryny hormatlap, Gaş derýasynyň boýunda Gyzlar Galasyny salyp beripdir. Uzukdaky ömrüniň ahyryna çenli şol galada ýaşap, döwrän sürüpdyrlar.

Dostmuhammet çopanam gyzlaryň şanyna “ Uzuk “ , “ Näzik “ , “ Lälilik “ diýen sazlar döredipdir. soň --soňlar ol sazlar toý meýlisde çalynyp : “ Uzuklar “ diýen at bilen biziň döwrümize gelip ýetipdir.

Ýusup berdiýew.

Men bu gün enäni gördüm, bo-eý

Gadym zamanlarda Ahal toprakynyň günorta-günbatar çetinde bir oba bardy. Onuň ilersi daglyk gaýrasy giden düzlikdi. ýaz çykyp, toprak janlananda, adamlar mal-garalaryny sürüp, ýazlyga giderdiler.

Ol obanyň ýaşulusynyň gyzyna Ene diýerdiler. Ol özüniň owadanlygy bilen beýleki obalarda bellidi. Arly gýş öýünden çykman oturan Ene ýazyň heýjana getiriji bark ur-ýan hoştap ysny işdämenlik bilen demine sorup doýup bilmeýärdi. Bir sapar Ene gözenekden töweregi synlap oturşyna, Enekesiniň adyny tutup gygyranam düýman galdy. Enäniň ýanyna enekesi geldi.

--Ähli syrym bilýän enekäm! Şu gün meniň ýüregim näme isleýär ? hany aýt !

Kempir enäniň suluk ýaly barmaklaryny öz eliniň aýasyna emäý bilen aldy :

--Bibim, men bilmän, kim bilsin seniň isleg-arzuwny. Seniň gül-çemenli baýýrlarda key-ik kimin bökjeläsiň gelýär.

--Wah, enekäm, göwnüm bol-a. Meniň baýýra gezelenje gitjegimi atama-da aýt.

Çoralarymy alyp Jümjüme, çigildem, Gazynjak çemen bogunjak.

--Ataň-a balam, säher bilen mallarym diýip, sähra gidişi atlylary bilen. Sen, guzym gitseň git, ýöne köp eglenmän geleweri. Oba şu wagat çoladyr. Özüň bilýän-ä adamlaryň köpüsi ýazlaga çykdy. Bilip bolmaz, bolmajasy bir iş bolýsa, kömege ýetjek adam ýokdur. Men onsoň ataňa näme jogap bereýin, guzym ?!

--Eneke jan, hiç zady gaýgy etme. Biz gitdik haý dimänem geleris, hoş !

Ene obadan çykanda, göýä aýyň bölegi dagyň gädiginden görnän ýaly boldy. Ol Tawus guş ýaly bezenip, ýere agram salman, messan basyp, lälezarlyga tarap barýardy. Enäniň çoralary belenli-pesli depelerdäki gülleri çöpläp, obadan ep-esli arany açdylar. Bir salymdan soň Enäniň gujagy güllerden doldy.

Ene dagy bir-biri bilen degişip-gülşüp ,günüň gijigeninem aňşarmadylar.Seretseler, gün daga girip baryar.Olar gaýtmak üçin yzlaryna dolanjak bolup durkalar ýeri ýaryp çykan ýaly, depeleriň aňyrsyndan on-on baş atly peýda boldy.

Ene alamançylary görüp,çoralary bilen oba tarap gaçdy.Alamançylar “ Hudaý berse guluna,getirip goýar ýoluna “ diýip,gygyrşyp,Ene dagynyň yzyndan aç möjek ýaly topuldylar.Atlylaryň ýetip gelýänini görüp,gyzlar çar tarapa dargadylar.

Şol wagt mert ýigit Gara Mergen atlylary bilen jülgeden aşak indi.Gara Mergeniň gözi gyzlara kowalap ýören atylara düşenden allaniçigsi boldy.Ol atynyň başyny çekdi.Gara Mergeniň ýoldaşlaram durdy.Gyzlaryň özlerini halas etjek bolup oýdan beýige ,beýikden oýa gaçyşyny synlap duran Gara Mergeniň sabyr kasesi doldy.Ol ýoldaşlaryna ýüzlendi :

--Ýigitler,eger alamançylar bizi görüp gaçsalar,biz olaryň yzyndan kowarys.Sen bol-saň,Hudaýberdi,gyzлары oba alyp bararsyň.

Gara Mergen atlylary bilen baýyrdan aşak indi.Alamançylar ýaydan çykan ok ýaly sünüp gelýän atlylary görüp,huşlary başyndan göçdi.Olar janlaryny halas etselerrazy boldular.Gara Mergen atlylary bilen olaryň söbügine münüp,goldan aşdy.

Hudaýberdi gyzlary bir ýere ýygnap,olary oba alyp gaýtdy.Gyzlar oba ýakynlaşanda ýoldaşlary bilen Enäniň kakasam olaryň öňlerinden çykdy.

--Hudaýberdi, bu nämäniň ahwalaty?Gyzlaryň ýüzi ak esge dönüpdür,ýa alamançy döküldimi ?

Hudaýberdi bolan işi birin-birin gürrüň berdi.

--Berekella , oglum,är işini bitiripsiňiz.Ýöne Gara Mergen dagy sag-aman dolansa-da biri ?Men öňdenem aýdyp ýöri-le,Gara Mergene.Iň gowsy,obada gal-da ýigitlere baş bolaý diýsem, “ Dagda dogulypdyryn,dagd hem günüm görerin “ diýýär.Ýögsa ýigit dagy däl.Edermenem,batyram.Üstüsine-de bagşyçylykdanam habary yok däl , Mergeniň.

Yaşuly bilen Hudaýberdi gepleşip durka,Ene uz ýöräp,olaryň ýanyna geldi.Gelşine-de Hudaýberdiniň egnine gyrgyzy don atdy.Hudaýberdi Ene näme diýjegini bilmän, töweregine ser etdi.

Gyzyň serpaýyna göwni ýeten yaşulyňyň maslahatçysy Hudaýberde ýüzlendi :

-- “ Zer gadryny,zergär biler “ diýipdirler,oglum Hudaýberdi.Nesip etsin,Toýda tozsun Eger çay-nahar kemiň yok bolsa,hoş geldiň.Toýda duşalyň.Biz sizi hiç wagt unutmar -ys.Gezen ýeriňizde sag-aman geziň.

Hudaýberdi Gara Mergeniň giden tarapyna atynyň başyny öwürdi.Oňa duşan badyn a-da ilki bilen özi habar gatdy :

--Gurtmy,tilki ?!

--Tilki bolduk,Hudaýberdi.Gaty gaçdylar.Seniň ýagdaýyň nähilli?Gyzlary sag-aman gowşurdyňmy?

--Gyzlary gowşuryp-gowşurmaz ýaly,olar Ene bilen çoralary bolsa nätjek !

Gara Mergen Ene diýen sözi eşidip,gözi hanasyndan çykara geldi.Ol Hudaýberdiniň alkymyna dykylp bardy-da :

--Dogryňdan gel,ýa-da.....

--Mergen,Enäniň özünü hut gözlerim bilen gördüm,ynanmasaň süreliň oba garşy.

--Gürleşdiňmi ?

--Ýok,gürleşip bilmedim.Ýöne gyrgyzy dony peşgeş berenem hut Enäniň özi.Öz eli bilen getirip egnime ýapdy.

--Wax,maňa akmak Mergen diýerler.” Gaçany kowujy bolma “ diýen söz näme,boş ýere aýdylandyr öýdýärmiň diýsene,şolaryň içinde Enäniň bardygyny bilen bolsam...

--Mergen,ax çekme.” Altyn gapylyň,agaç gapyla dilegi düşermiş “ .

--Aý,beýle bagt bize ýetiresi yok-la.iň gowsy,irräk mesgene baryp garbanalyň...

Aý aýlanyp,ýyl geçdi.Atasy aradan çykandan soň obany dolandyrmak Enäniň başyna galdy.

Enäniň ýeke galanyny eşiden, öňden onuň owadanlygyna aşyk bolup ýöränler ony boýun egdirmäge hyju edip başladylar. Ene obanyň ýigitleri bilen bir ýowy gaýtarsa, ýene biri gelip, obany gabady. Şeýle irginsiz çaknaşyklardan soň Enäniň tarapy, hal -ys tapdan düşdi. Gelmeşiklere gaýtargy bermäge mejal galmady.

Ene ahyry iň ýakyn adamlary bilen maslahatlaşdy. Birine öz garamatyny tabşyrmak-çy boldy, jar çekdirdi. "Kimde-kim obany çozuşdan halas etse, Ene şol adama özüni mynasyp görjekdir".

Bu habar yyldyrym çaltlygynda uly ile ýaýrady. Dagda mesgen tutup ýören Gara Mergene-de bu habary eşidip, öz atlylarynyň birini Enäniň üstüne iberdi. Ol gelip, Ene şeýle diýdi :

--Biziň Gara Mergen diýen gerçeğimiz bar. Ol obany duşmandan gorap biljek. Ýöne özüňiz baryp, öz diliňiz bilen Gara Mergene aýtsaňyz....

Enäniňgökdäki dilegi ýerde gowuşdy. Ene Gara Mergeniň ýanyna bardy. Gürleşdi. Gaýtjak bolanda hem Mergeniň boýnuna ala ýaglyk daňyp, ýalbardy :

--Obanyň ykbaly seniň eliňde, Gara. Eger batyrlygyň , mergenligiň çyn bolsa, dagdan aňyrdan duşmandan bizi halas et. Halk saňa garaşýar.

--Sen geldiň, Ene, indi zady gaýgy etme. Ýigitleri ýygnap, halkyň goragynda häzir bolaryň

..Ak Iniş diýen ýerde gazaply söweş başlandy. (Ak iniş häzirki Gyzyrbat şährinden baş Km ilerde dagyň içinde ýerleşýär). Söweş üç güne çekdi. Üçünji gün Gara Merge -niň atlylary asgynlap, yza çekilip başladylar. Ol duşmany hile bilen ýeňmegiň ýoluny agtardy. Gara Mergen atdan düşüp, Söweşde geýýän eşiklerini atynyň eýerine bagl- ap, dagyň depesinden goşunlaryna buýruk berip duran duşman serkerdesiniň janyny jähenneme ibermek üçin öwrümlü gaýa dyrmaşdy.

Duşman serkerdesiniň keýpi diýseň kökdü. Ol goşunlarynyň söweşişinden göwni hoş bolup, yzly-yzyna murtuny tow berýärdi.

Töwereginde oňa hemaýat berýän adamlaram serkerdäni ýetip gelýän ýeňiş bilen gutlaýardylar. Birden onuň sesine suw sepilen ýaly boldy. Gara Mergen duşman serkerdesiniň kebzesinden ak saplyny sokup, dagdan aşak togalady.

Serkerdäni gaýadan aşak gaýdanyny görüp, onuň töwereginde duran hemaýatçylar- am gaçmak bilen boldular. Gara Mergen dagyň depesinde durup, joşgynyna Enäni taryplamaga başlady :

Ene diýer saçym sary,
Saçy tamdyranyň tary.
Ak gösünde goşa nary,
Men bu gün Enäni gördüm.

Enäniň waspyny ýetirýän aýdym barha belent ýaňlanýardy:

Gara mergen taryp eder,
Sallananda uzak äder.
Çyn aşyklar görkden dadar,
Men bu gün Enäni gördüm.

Aýdym tamam boldy." Baş bolmasa, göwre läş " diýenleri.

Ene gaýduwsyz Gara Mergeniň hatyrasyna üç günläp uly toý tutdy. Gara Mergeniň şo aýdymam şondan bäri nesillere meýras bolup galypdyr.

Ýusup berdiýew